

da dolete do Sovjetskog Saveza krajem Aprilskog rata, nisu bili više dobrodošli. Jugoslovenske diplomate stižu u Ankaru 10. juna. Ipak, 12 dana kasnije, nove okolnosti izmieniće sovjetski stav i oni će već narednog dana, 23. juna, kroz diplomatske kanale tražiti obnovu odnosa dve države.

Prekid odnosa je svakako jedna od tamnih strana jugoslovensko-sovjetskih odnosa, a treba istaći da je ostao van istraživačkog fokusa. U *Moskovskom gambitu* dobijam detaljnu sliku tog prekida diplomatskih odnosa, koji su obe strane želele da zaborave kao neprijatan incident. Nama se čini da je to dobra ilustracija slike sovjetske diplomatije, koja je svet oko sebe percipirala kao imperijalistički i buržoaski. Slažemo se sa autorovim zaključkom da je i na taj način sovjetska strana pokušavala da maksimalno ne provocira sukob sa Nemačkom i da ga prolongira.

Peto poglavlje donosi nekoliko izdvojenih celina: sovjetske poglede na uzroke poraza Jugoslovenske vojske, stvaranje Nezavisne Države Hrvatske i stanje u okupiranoj Srbiji. Verovatno je ovo poslednje danas najzanimljivije, jer Životić iznosi sasvim nepoznatu sliku iz izveštaja sovjetskih (vojnih) diplomata iz okupirane Srbije. I pored ograničenja rada i kretanja, Sovjeti nisu mogli da ne primete drastičan karakter nemačke okupacije i surov odnos prema civilima. „Strogost nemačkog okupacionog režima na prostoru okupirane Srbije bila (je) zapanjujuća“ za Sovjete, piše Životić. Bitna sovjetska ocena izneta posle navođenja mera protiv jevrejskog stanovništva jeste i ona u kojoj se kaže da „u Srbiji nije bilo pripremljenog tla za antisemitizam“. U današnjem vremenu, kada postoje pokušaji da se Srbima imputira navodna uloga u holokaustu i optužba za antisemitizam, ovo je vrlo važna tvrdnja.

Za određeni deo publike biće svakako zanimljivi detalji koji se tiču delovanja sovjetske obaveštajne službe na prostoru Kraljevine Jugoslavije, a posebno u periodu posle okupacije aprila 1941. godine. Verujemo da će oni privući dodatna tumačenja i „čitanja“ zainteresovane publike, pa tako i o jugoslovenskom pukovniku koji je „obučen u čehoslovačku uniformu“ pristupivao sovjetskim manevrima pred rat.

Posebno nam se čini bitno što Životić pravi razliku u obaveštajnoj mreži Kominterne i one koju vodi sovjetska država kroz obaveštajnu službu. Neko će reći da tu nema razlike. Reč je, međutim, o važnoj posebnosti koju su mnogi

istraživači često prenebrežavali, svrstavajući i jedne i druge obaveštajce u isti koš. Makar na jugoslovenskoj i srpskoj teritoriji.

Konačno, *Moskovski gambit* je zaista vredna i interesantna knjiga, iz koje čitalac izlazi sa mnogo zaključaka i razmišljanja. Objavljena u ediciji prestižnog izdavača ona će sigurno lako naći put do dobrog broja čitalaca. U vremenu današnjih intenzivnih odnosa sa Rusijom, nije zgoreg pročitati knjigu Aleksandra Životića i preko njegovih istorijskih analogija možda bolje razumeti odnos dve bliske, a opet različite i udaljene države. U tu svrhu, on je ispunio svoj naučni zadatak, a izborom aktuelne teme ostvario i društvenu ulogu naše nauke da poduči i pruži potrebne putokaze u sadašnjosti.

Bojan Dimitrijević

Бојан Димитријевић, Немања Девић, БО-САНСКА ГОЛГОТА: СЛОМ СНАГА ЈВУО У БОСНИ 1945. ГОДИНЕ, Београд, Свет књиге, Институт за савремену историју, 2021, 602.

Sam karakter Drugog svetskog rata na prostoru okupirane Jugoslavije, usled čitavog niza vrlo složenih religijskih, etničkih i ideoloških fenomena, a takođe i karakter posleratnog političkog režima, do danas je značajno otežavao istraživanje ratnih događaja. Naučnici koji su se opredelili za izučavanje ovog perioda susretali su se sa oskudnim, fragmentarnim i širom zemlje i inostranstva rasutim istorijskim izvorima. Mnogi od izvora prvog reda su uništeni ili još uvek nisu dostupni istraživačima. U skladu sa tim, na početku treće decenije 21. veka, sa 75 godina duge istorijske distance i uz sve poteškoće, istraživanje Drugog svetskog rata na prostoru Jugoslavije zaista predstavlja sizifovski posao.

Jedan od najvažnijih fenomena tokom Drugog svetskog rata u okupiranoj Srbiji jeste postojanje otpora okupaciji. Činjenica o dva ideološki profilisana i suprotstavljena pokreta dovela je do njihovog sukobljavanja i postojanja paralelnih oslobodilačkih operacija i vojnih akcija koje se mogu podvesti pod građanski rat. U takvim okolnostima, jedan pokret izašao je iz rata kao pobednik, dok je drugi žigosan kao izdajnički, a zatim i vojno poražen i u potpunosti uništen. Upravo od osnovne pretpostavke da je, pored oslobodilačkog, vođen i građanski rat, autori dr Bojan Dimitrijević i dr Nemanja De-

vić nastojali su da sistematizuju sva postojeća, ali i nova istoriografska dostignuća i predstave sudbinu poraženog pokreta – Jugoslovenske vojske u otadžbini.

Monografija *Bosanska golgota: Slom snaga JVuO u Bosni 1945. godine* predstavlja sistematičan prikaz strategije, konkretnog kretanja, borbi i uništenja monarhističkog pokreta otpora u Jugoslaviji tokom 1944. i 1945. godine, sa određenim implikacijama na kasniji period. Podeljena je u 18 poglavlja i više desetina potpoglavlja. Koncipirana je tako da u početku kontekstualizuje sam pokret, njegovo delovanje i položaj u jesen 1944. godine, a zatim hronološki predstavlja put različitih jedinica JVuO, koje su se u jednom trenutku spojile, a zatim opet razišle usled diferenciranih koncepcija u pogledu kretanja i borbe. Tekst dostiže kulminaciju u poglavljima 11, 14 i 15, koja se konkretno bave bitkama na Lijeveću polju i Zelengori, u kojima je glavina ovih snaga uništena. U poslednjem delu, monografija je upotpunjena poglavljima posvećenim masovnim likvidacijama koje su usledile nakon ovih bitaka, kao i poterama za preostalim grupama. Povrh svega, tekst kompletira poglavlje posvećeno slici koju je istoriografija kreirala o ovim događajima.

Od izvora prvog reda korišćeni su dokumenti pohranjeni u arhivskim institucijama Srbije, Bosne i Hercegovine i Hrvatske, kao i dokumenti koja su preživeli ravnogorci poneli sa sobom u emigraciju, a koji se danas čuvaju u Londonu i Torontu. Pored toga, važnu osnovu istraživanju ponudili su izvori objavljeni tokom prethodnih decenija, kao i memoarska građa, koja neretko mnoge fenomene objašnjava znatno bolje od čitavog niza dokumenata. Sve to upotpunjeno je obimnom literaturom, ali i usmenim iskazima.

Ideja autora bila je da kombinujući izvore prvog reda sa memoaristikom i sopstvenim saznanjima, nastalim dugogodišnjim izučavanjem Ravnogorskog pokreta, čitaocima ponude konciznu predstavu kretanja i odlučujućih događaja, zatim lične dileme komandanata, ali i svojevrstu hroniku stanja u vojnim odredima. Autori su nastojali da sve to stave u legitimistički kontekst i objasne zbog čega je, nakon formalnog okončanja Drugog svetskog rata u Evropi, tada već zvanična Jugoslovenska armija izvršila masovna ubistva svojih ideoloških protivnika. Takođe, dragocene su procene broja oficira i vojnika koji su stradali u borbi ili nakon zarobljavanja.

Autori su odabrali pristup koji podrazumeva vrlo česta, integralna citiranja dokumenata, slikovitih i na momente dramatičnih opisa iz pera učesnika samih događaja. To je, u generalnom pogledu, stil knjige prilagodilo i čitaocima koji ne dolaze iz istorijske branše. Ovakva fizionomija teksta omogućava prosečnom čitaocu da, kroz jasnu hronologiju i uvid u lične dokumente i memoarske iskaze, izvuče sopstvene zaključke. Naravno sama srž knjige je tekst autora, koji kontekstualizuje i rekonstruiše događaje, ali i vodi čitaoca kroz tok zbivanja. Autori su svoj zadatak uspešno obavili, pre svega zahvaljujući vrlo dobrom poznavanju izvora i literature. Njihovo iskustvo u istraživanju Ravnogorskog pokreta omogućilo je analizu moralnih i strategijskih dilema sa kojima su se komandanti susretali, što daje posebno vredan prilog razumevanju težine položaja u kojem su se našli prvaci ovog pokreta. Takođe, vrlo je zanimljiv pristup koji su autori odabrali u prikazivanju bitke na Zelengori. Umesto uobičajenog ukrštanja izvora dve strane, po pitanju svakog segmenta bitke, autori su poglede na istu borbu uporedili razdvajanjem u dva poglavlja – iz vizure dokumenata Ravnogorskog pokreta i iz vizure Jugoslovenske armije. Time su predstavili dva različita pogleda na istu bitku i ispoštovali osnovno načelo istoriografije, po kome je neophodno uvažiti izvore obe strane. Takođe, posebno je važno istaći terenska istraživanja mesta koja se smatraju stratištima i masovnim grobnicama, što je autorima omogućilo da donesu neke vrlo zanimljive zaključke vezane za same egzekucije i(li) njihovo prikrivanje.

Kada govorimo o najvećem naučnom doprinosu koji ova knjiga donosi, izdvojili bismo kombinaciju vrlo precizne rekonstrukcije tačnih pokreta različitih delova JVuO sa izazovima i praktičnim dilemama sa kojima su se susretali njeni komandanti. Osim toga, autori su predstavili sve anomalije jedne vojske koja se krajem 1944. i početkom 1945. godine nalazila u fazi kontinuiranog osipanja i popuštanja discipline. Vrlo su značajni i zaključci koje autori donose o pitanju koncepcijskog sukoba između generala Mihailovića i potpukovnika Đurišića, kao i predstava multiplikovanih efekata izazvanih direktnim greškama u strategiji. Uz to, važan prilog razumevanju Ravnogorskog pokreta, ali i njegovog aktuelnog trenutka krajem 1944. i početkom 1945. godine, predstavlja vrlo bogata kolekcija fotografija, koje neretko

ilustrativnije nego čitave strane teksta opisuju stanje u vojsci tokom i nakon završnih borbi ili neposredno pre izvršenih egzekucija. Povrh svega, vrlo su važne procene žrtava, koje su autori izneli sublimirajući sve dostupne izvore o ovim događajima, što dodatno pojašnjava zaključak o neophodnom posmatranju ovih operacija iz vizure ideološkog i političkog građanskog rata.

Generalno gledano, autori monografije su odabrali da istraže i detaljno predstave vrlo kompleksno pitanje završne faze građanskog rata u Jugoslaviji, kroz pogled na vojsku koja je u toj borbi bila poražena. Usled činjenice da je

njena sudbina bila ispunjena vojnim porazom i stradanjem, morali su da se „uhvate u koštac“ sa vrlo osetljivim temama, koje su decenijama u istoriografiji bile zapostavljane ili posmatrane kroz ideološku vizuru. U skladu sa tim, zadatak koji su autori Bojan Dimitrijević i Nemanja Dević sebi postavili na početku istraživanja temeljno je i dobro izvršen. Tome u prilog najbolje govori činjenica o velikom broju novih i do sada nedovoljno poznatih podataka koje monografija nesumnjivo donosi.

Radosav Tucović